

Kálmán C. György

Kritikai élet Magyarországon

Nem sok esélye van annak, hogy valaki, aki résztvevője egy rendszernek, objektív ítéletet mondjon a rendszerről. Csekély vigasz, hogy alighanem az sem tud objektív ítéletet mondani, aki nem résztvevő – *valamilyen* rendszernek ő is része, előítéletei, egyáltalán: nézőpontja szükségképpen neki is van.

A magyar kritikai élet rendszerének részese vagyok – egy időben igen gyakran (havonta akár többször is), egy ideje ritkábban (két-három havonta) írtam könyvkritikákat. De megpróbálhatok, amennyire lehet, törekedni a tárgyyszerűségre, és összefoglalni mindazt, amit a szlovén olvasónak a magyar kritikai életről tudnia érdemes.

1. Intézmények - oktatás. Az irodalomkritika írását nem tanítják Magyarországon – mégis több olyan egyetem is van, ahol nem kötelező órák keretében, erre önként vállalkozó tanárok (maguk is volt vagy jelenlegi gyakorló kritikusok) megpróbálják átadni ismereteiket, de főleg: gyakoroltatni diákjaikkal a mesterséget. A fiatal kritikusok egy része ezeket a szemináriumokat látogatta, de ez korántsem szükségszerű – és lehet, hogy ez rendben van is így. Nem (vagy csak nagyon kevésbé) érezhetők iskolák dogmáinak nyomai a kritikákon, nem lehet előre megjósolni egy-egy írás érveit és értékelését – kellemes eklekticizmus uralkodik.

2. Intézmények – orgánumok. Magyarországon régen fővárosi és vidéki folyóiratokra oszlott a kulturális-irodalmi lapok mezőnye, és minden megye fonrosnak tartotta, hogy fenntartsa, működtessen, finanszírozzon egy irodalmi folyóiratot. Manapság ez a helyzet valamelyest módosult – van (már több mint ötven éve) egy budapesti hetilap (Élet és Irodalom), amelynek komoly kritikai rovata van, továbbá több fontos budapesti folyóirat (egyiküknek – szerkesztői elhatározásából – nincs kritikai rovata), és a vidéki lapok közül nem mindegyik maradt ugyan meg, de legalább három-négy fontos és rangos folyóirat. Ezek kritikai rovatában szerepelni – szerző és kritikus számára egyaránt - dicsőség. Sajnos, a napilapokban igen-igen ritkán vannak

könyvkritikák (legfeljebb hetente egy-kettő); nem tudom, hogy miért, nem volna ez nagyon drága, és nem riasztaná el az olvasókat (még akár vonzhatná is őket).

Van egy-két olyan sorozat országszerte (régbben a közszolgálati rádióban és televízióban is volt), ahol két vagy több kritikus vitatkozik egy-egy könyvről. Ezek igen érdekes és izgalmas alkalmak, némelyikük azután nyomtatott formában is megjelenik.

Az interneten több kiváló irodalmi portál van, ahol többek között kritikák is vannak, és van egy pár olyan blog is, ahol egy vagy több szerző rendszeresen kritikákat közöl. Mégis – az internetes kritika csalódást okozott. Arra lehetett számítani, hogy beindul a vita, az eszmecsere, a diskurzus. Laikusok és hivatásosok egyaránt hozzászólhatnak, gyors reakcióra van lehetőség, azonnal nyilvánosságra kerülhet minden ellenvélemény. Ami a folyóiratokból és hetilapokból (de még a napilapokból is) hiányzik, azt az internet pótolhatta volna – a gyors és kemény vita, az apró reflexiók, de akár a hosszabb, alaposabb összecsapások helye lehetne. Ez valahogy – egyelőre – nincs így. Pedig mindenütt, ahol a portál kritikákat közöl, volna helye a hozzászólásnak, lehetne reagálni – de úgy látszik, az olvasói szokások nehezen változnak, nagyon ritkán alakulnak ki (és gyakran nem fontos kérdésekről) beszélgetések.

3. A szereplők. Jelenleg nincs kiemelkedő szereplője, „vezére” a kritikusoknak; nincs olyan személy vagy csoport, amely feltétlen autoritásnak, igazodási pontnak vagy céltáblának számítana. Vannak természetesen generációk – idősebbek, középkorúak, fiatalok –, de ezek nem rendeződnek csoportokba; nincsenek – vagy csak nyomokban, elmosódottan, határozott körvonalak nélkül - „iskolák”, érdek- vagy eszme-csoportok.

Ami a vezéregyéniségek kérdését illeti; úgy alakult, hogy a kritikusok óriási többsége (talán mindannyian) nem a kritikáírást űzik főfoglalkozásban. Irodalomtörténészek, tanárok, szerkesztők, újságírók, írók, akik alkalmanként kritikaírással *is* foglalkoznak. Így aztán aki jelentős kritikusnak számít (mert tekintélyes kritikusok azért vannak), azok más miatt is rászolgálnak a tekintélyre: mint kitűnő egyetemi oktatók, irodalomtörténészek stb. És nem alakult ki egy-egy kritikusnak tábora – laikus rajongók, hivatásos követők, esetleg utánczóik -, ami kiemelt pozíciót biztosítana nekik. Ennek az is oka lehet, hogy mivel demokrácia és szólásszabadság van, nincs már akkora jelentősége annak, hogy egy-egy irodalmi mű (vagy jelenség, irányzat) mellett

kiáll egy-egy kritikus; nem harc folyik már az irodalomban, nincs szükség ügyesen elrejtett üzenetekre és az ezeket továbbító hősökre – a kritikus sokkal inkább szolgáltató, közvetítő, mint szabadságharcos. Sok előnye van ennek a felállásnak – bár talán vannak hátrányai is, de azok nem súlyosak.

Ami az iskolákat illeti: a 90-es években folyt egy vita Magyarországon arról, hogy az irodalomtudományos alapokon nyugvó, fogalmi tisztaságra és logikus érvelésre épülő kritika-e az igazi, vagy teret kell-e engedni a metaforikus, érzékeltető, a szigorú tudományosság próbáját ki nem álló kritikának is. Az az iskola, amely az előbbi álláspontot képviselte, természetesen jelen van, de a kritikairás helyett az irodalomtudományban találta meg a helyét – túlnyomó többségben maradtak a kritikairás területén azok, akik az utóbbi álláspontot képviselték. De ezek szerencsére nem azonosak az „impresszionista”, pusztán szubjektív benyomásokat közvetítő, ködös kritika híveivel, hanem létrejött valamiféle természetes szintézis: a norma – ha van ilyen – az egyszerre érvelő és logikus, a terminológia egyértelműségén örköző, mégis érzékletes, szépen megírt írásmód lett. Továbbra is vannak nyomai annak a két irányzatnak, ami legalább az 1930-as évektől kezdve szemben áll egymással – nemcsak a kritikában, nem is csak az irodalomban, hanem az egész társadalomról való gondolkodásban Magyarországon: a „népies” és az „urbánus” táborról van szó. Az előbbi némileg konzervatív és a nemzetet, népet helyezi a középpontba, az utóbbi a modernség feltétlen híve, és az internacionalista nyitottság jellemzi.

A kritikusok – nagyon kevés kivétellel – nem nagyon ismertek a szélesebb olvasóközönség előtt, vagy ha igen, az más tevékenységüknek (politikai, publicisztikai, közéleti vagy tudományos munkájuknak) köszönhető; ritkán, kevesen és nem mindig érdemeik alapján részt vesznek a pénzeket osztó nagy állami alapítványok munkájába, de a kulturális kormányzat általában nemigen figyel oda a kritikai életre. Van ugyan a két nagy irodalmi csoportosulásnak (Írószövetség, Szépirok Társasága) „kritikai tagozata”, de ezek működése vagy jelentéktelen, vagy nem érzékelhető. (Én egyiknek sem vagyok tagja, talán ez torzítja a perspektívámat.) Az íróknak osztott állami díjak kitüntetettjei

között rendszeresen van egy-két kritikus – de ennek egyre kisebb a jelentősége, és híre, érdekessége, hatása a közvéleményre nagyon csekély és mulandó.

4. Rendszeresség. A kritikák eloszlása kissé hektikus – arra gondolok, hogy a legnagyobb írók, vagy a nagy várakozással övezett fiatalok, vagy azok, akiknek valami okból jó hírük alakult ki, mindenképpen alapos és jelentős kritikai fogadtatásra számíthatnak – de sokan kiesnek a kritikusok látóköréből. Vannak szerzők és könyvek, amelyeknek kritikájára mindig akad vállalkozó – másokat pedig hallgatás övez. Ez nem jó jelenség – de az egyik ok az, hogy a lapok rendkívül nehéz anyagi körülmények között vannak, nagyon keveset fizetnek egy-egy írásért (ha egyáltalán tudnak fizetni), és így csak „biztosra mennek” – a bevált művekre koncentrálnak. Viszont így nemcsak a magas irodalom egy fontos része nem kap figyelmet, hanem teljesen kimarad a népszerű és az alacsony irodalom is (szerencsére a gyerekirodalomnak van egy elkötelezett és elszánt kritikus-gárdája). Másik ok az lehet, hogy a lapok szeretnék kifejezésre juttatni értékrendjüket a megbírált szerzők megválasztásával is – és az ismeretlenek erre kevésbé alkalmasak.

Szubjektív megjegyzések. A könyvet és a szerzőt, amiről a Literatura számára írtam, korábban nem ismertem – nem emlékszem rá, hogy Dušan Šarotar regényének lett volna bármilyen visszhangja (kritikai fogadtatás vagy reklám, esetleg „suttyogó propaganda”) Magyarországon. Pedig remek könyv, megérdemelte volna az érdeklődést. Egy kis vidéki kiadó adta ki, amelyik jól szokott szelektálni, és a fordító is kiváló – ennek ellenére ezek a kiadók a budapestiekkel szemben, sajnos, mindig hátrányban vannak. És, ahogyan írtam, mindig baj van a kritikák eloszlásával – egyáltalán nem fedik le az irodalom egész területét, a kisebb vagy ismeretlenebb szerzők, kiadók nem kapnak figyelmet.

Noha soha nem éltem Budapeستől távolabb, az a világ, amit Dušan Šarotar ábrázol, nagyon ismerős – a nemzetiségek egymás mellett élése, a falusi, de városi rangra törekvő életmód, a helyi hierarchia, a kávéház mint a társadalmi élet központja, és persze a zsidóüldözés. Nem tudom, hogy ezek mennyire *szlovén* tapasztalatok – de a magyar irodalomban (és persze a magyar emberek tudatában) elevenek, jól ismertek. Nem

véletlen, hogy olyan regényhez hasonlítottam ezt a világot, amely ugyancsak egy kisvárosban játszódik (Mészöly Miklós *Megbocsátásához*) – nemcsak az egyik fő motívum hasonlít Šarotar regényére, hanem az ábrázolt környezet, a társadalom, az életstílus, a figurák is. Mégsincs szó arról, hogy Šarotar valami Magyarországon már ismert, bevett, megszokott dolgot mondana *újra*. Legalább három okból nem. 1. Mészöly jóval megelőzte korát, (még) ma sem tartozik a széles körben ismert és olvasott szerzők közé, akit „könnyű” volna olvasni, aki problémátlan volna – tehát ő maga is továbbra is kihívás, értelmezendő. 2. Olyan dolgokat ábrázol a regény, amelyek a magyar irodalomban (is) folyton új és új feldolgozást, újragondolást igényelne: a háború, a zsidóüldözés, a német és szovjet megszállás, az emberi döntések ebben a kiélezett helyzetben. 3. Dušan Šarotar írásmódja rendkívül eredeti. A lírai és az epikai megformálás különös keveréke, a játékos motívum-kezelés különlegessége, az idővel való játék – ezek a magyar közegben is erősen hatnak, nem ismeretlenek ugyan, mégis meglepőek.

Végül ami a tudományos és kritikai írásmód viszonyát illeti – magam azon az állásponton vagyok, hogy noha mindig törekednie kell a kritikusnak arra, hogy elméletileg és történetileg megalapozott kijelentéseket tegyen, terminológiája legyen egyértelmű, következtetései legyenek logikusak – az olvasót kell szolgálnia, ezért próbáljon olvasmányosan és elég egyszerűen fogalmazni. Másfelől viszont a tudományos írásnak is jót tesz, ha élvezetes, ha játékos, ha fenntartja az érdeklődést - az is, noha jóval szűkebb közönségnek, de mégis csak *olvasóknak* szól. Nem lehet egyiket sem kötelezővé tenni vagy elvárni – ez az én személyes döntésem. Persze nem mindig sikerül tartani magam ehhez, és volt idő, amikor másként gondoltam. Azt is meg kell vallanom, hogy kritikaírás közben gyakran van rossz érzésem a túlzott leegyszerűsítés, a metaforikus fogalmazás, a fontos mellékszálak kihagyása miatt. De hát – ezzel együtt kell élni.